

[Sayı/Issue: 26, Ağustos/August 2025]

DİVAN ŞİİRİNİN ARKA MEYDANINDA SAVAŞ OYUNU: CİRİT

War Game in The Background of Divan Poetry: Javelin

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Haziran 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 12 Temmuz 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Ağustos 2025

DOI Numarası / DOI Number: 10.51592/kulliyat.1717970

Ayşegül EKİCİ

Dr.

Milli Eğitim Bakanlığı

Orcid.org/0000-0002-7661-0994

aysegulaytekinckici@gmail.com

Makale Bilgisi

Değerlendirme: Bu çalışma çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul Belgesi: Makale için “Etik Kurul Belgesi” gerekmemektedir.

Benzerlik Taraması: “Benzerlik Raporu” Turnitin.com / iThenticate / İntihal.Net sistemi üzerinden alınarak tarama yapılmıştır.

Telif Hakkı: Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar/yazarlar tarafından “Telif Hakkı Formu” imzalanarak sunulmuştur. Yazar/yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Atıf Bilgisi:

Ekici, A. (2025). Divan Şiirinin Arka Meydanında Savaş Oyunu: Cirit. *Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 27(Ağustos): 97-120

<https://doi.org/10.51592/kulliyat.1717970>

Sorumlu Yazar:

Ayşegül EKİCİ, aysegulaytekinckici@gmail.com

Özet

Sanat, kurmaca bir gerçekliktir. Sanatçı gerçekliği kurgunun arkasında gizler ve ele aldığı konuları kendi duygu ve hayalleriyle süsleyerek muhatabında estetik his uyandıran eserler ortaya çıkarır. Divan şiiri formel yapısı, geleneğin belirlediği kuralları, sanatlı ve âhenkli yapısı arkasında çok sağlam dinamikleri barındırması açısından dikkat çeker. Din, tarih ve kültür gibi bu dinamikler divan şiirinin temel kaynakları arasında yer almaktadır. Bu nedenle divan şiiri tarihî ve toplumsal gerçeklikten uzak değildir. Arkasındaki bu gerçekliklerden biri de sosyal hayatın içinden cirit oyunudur. Orta Asya kökenli bir ata sporu olan cirit hızlı ve çevik olma gibi nitelikleri kazandırmasıyla askerin ve atın savaşa hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. Selçuklulardan sonra 16. yüzyılda Osmanlıya geçmiş, birçok padişahın oynadığı veya teşvik ettiği bir savaş oyunu olmuş ve bu savaş oyunu ekseninde çeşitli müsabakalar düzenlenmiştir. Bu müsabakaların düzenlenmesinde savaşa hazırlık olması yanında sosyal kaynaşmayı sağlama gibi amaçlar güdülmüştür. 19. yüzyılda yabancı sefiirlere prestij olarak izletilmesi onu gösteri oyunu hâline getirmiştir. Cirit üzerine birçok çalışma yapılmakla birlikte bunlar daha çok tarih ve spor bilimine aittir. Edebiyat alanında ise tezler içinde alt başlık olarak ele alınmış ya da genel olarak diğer savaş sporları ya da oyunlar içinde verilmiş ve ciritin geçtiği şiirler tam olarak tespit edilememiştir. Çalışmamızın amacı divanları tarama yöntemiyle cirit kelimesini geçtiği şiirleri tespit edip kelimeyi bağlamında açıklayarak divan şiirinin arka meydanındaki tarihî ve sosyo-kültürel gerçekliğe ulaşmaktır.

Anahtar Sözcükler: Divan şiiri, cirit, sanat, kurgu, gerçeklik

Abstract

Art is a fictional reality. The artist hides reality behind the fiction and creates works that evoke an aesthetic feelings in people by decorating the subjects he deals with his own feelings and dreams. Divan poetry attracts attention in terms of containing very solid dynamics behind its solid patterns, indispensable rules, artistic and harmonious structure. These dynamics such as religion, history and culture are among the important sources of divan poetry. For this reason, divan poetry is not far from historical and social reality. One of these realities behind social life is the javelin game. Javelin is an ancestral sport originating from Central Asia. After the Seljuks, it was a warm game played or encouraged by many sultans who passed to the Ottoman Empire in the 16th century, and various competitions were to ensure social cohesion. In the 19th century, it was also made to be watched by foreign ambassadors as a prestige game, making it a show game. Although many studies have been conducted on javelin, these mostly belong to history and sports science. In the field of literature, the poems in which the javelin is used as a subheading in theses or generally included in other war sports or games have not been fully identified. The aim of our study is to identify these poems by scanning the divans and explain them in the contexts in which they are used thus reaching the historical and socio-cultural reality in the background of divan poetry.

Key Words: Divan poetry, javelin, art, fiction, reality

GİRİŞ

Cirit kelimesi, “cerîd”den türemiş olup “hurma budağı ve yaprağı gitmiş hurma ağacı” anlamına gelmektedir (İbn Şemseddin 1800: 121). *Lugât-ı Ebuzziyâ*’da da (1306: 401) cirit “Arapçada cem’ cins olan cerîd lafzından dönüştürülmüştür. Bu kelime kesilmiş uzun hurma dalı manasına olan “cerîde” nin cem’idir ki cirîd dediğimiz değnek ondan olur” şeklinde açıklanmıştır. Cirit, bir nevî atlı tâliminde halkın birbirine atdıkları değnektir (Remzi 1887: 385). At üzerinde kullanılan cirîd ma’rûf değnek. Cirit oynamak bu değnekleri at koşturarak birbirine atmaktan oluşan atlı veya yaya oyunudur (Sâmî 1317: 474; Seydi 1330: 355; Kestelli 1928: 267).

Hurma dalı anlamına gelen “cerîd” kelimesinden dönüştürülen cirit, aslında düşmana atılan bir oktur. Ancak barış zamanında tâlim mahiyetindeki karşılaşmalar cirit oyununu oluşturmaktadır. Ayrıca tanımlardan daha çok atlı olarak oynanması yanında yaya olarak da oynanabileceği anlaşılmaktadır (Esin 1999: 208; Özmenli 2020: 1391). Öztekin (2006: 428) yaya ciritinin daha çok Enderun’daki içoğlanlar veya keskin biniciler arasında oynandığını belirtmiştir. Pakalın’a (1971: 295) göre cirit atlı askere mahsus bir silahtır. Bunu yaya kullanamaz çünkü şiddet ve kuvvet ile atılması için dörtnala giden bir hayvanın askere verdiği tahrik edici kuvvet yayada olamayacağı için bu silah onun elinde etkisiz duruma gelir. Dolayısıyla ister yaya isterse de at üzerinde olsun cirit atmada belli bir kuvvet ve kudretin üzerinde güç gerektiği anlaşılmaktadır.

Binicilikte maharetli olanlar “cündî” olarak adlandırılmaktadır.¹ (Pakalın 1971: 317). Cirit atını cündî kendisi seçebilmektedir ve eğilim genellikle bu yöndedir. Aynı zamanda atın da binicisini seçme hakkı bulunmaktadır. Atlar, kendilerine hükmetmek isteyen yabancı binicilere tepki gösterir. Atın boyun kırma talimlerinden geçmiş olması ve yönlendirilme kabiliyetinin bulunması cirit atında aranan özelliklerdendir. Çünkü atın dörtnala giderken ciridin atılması sonrasında ani bir hareketle geriye dönmesi ve hızlıca koşması beklenir (Yüksek vd. 2018: 147). Cirit oyununda ciritbazın üstün vasıfları yanı sıra atın da birtakım önemli özelliklere sahip olması gerektiği açıktır.

At, Türklerin hayatında önemli bir yer teşkil etmiştir. Sahibinin en yakın arkadaşıdır ve savaşlardaki kullanımından dolayı güç göstergesidir. Çoruhlu (1999: 156) eski Türklerde ayrıca at sürülerinin zenginliği ifade ettiğini belirtmiştir. Türkler, bozkır ve göçebe kültürü hayat tarzlarından ve özgürlüklerine düşkün olmalarından dolayı atlara oldukça önem vermişlerdir. Askerî, ekonomik, ulaşım ve sosyal hayatlarında ata olan ihtiyaç, sevgi ve bağlılık, atlı bir kültürün doğmasına neden

¹ Osmanlıda ata binme kılıç ve mızrak kullanma çalışmalarını içeren cündilik dersleri saray dışındaki geniş meydanlarda verilmekle birlikte saray içinde de verilmiştir. Topkapı Sarayı dahilinde Bağdat Köşkü ile Sofa Ocağına gidecek “Üçüncü Yeri” denilen yerin aşağısındaki “Beşinci Yeri” mevkiinin ortasındaki “Kıztaşı” etrafında, Gülhane’de Beşiktaş Sarayı’nın Çinili Meydanı’nda “binicilik, cirit, kılıç kullanma, ok ve tüfek atma” öğretilmiştir. Bu ilimlerde bilgi edinip eksigini tamamlayanlar, cündî ağalarının onayıyla acemilikten çıkıp üstat cündilik olan “Keskinler Sınıfı”na dahil olmaktadır. Daha geniş bilgi için bk. Ö. Zeki Pakalın (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

olmuştur (Bıyıklı 2019: 404). Atın bu rollerinden dolayı Türkler at oyunlarına da ayrı bir önem vermişlerdir.

Ciridin tarihi Orta Asya'ya dayanmaktadır. Mızrakla yapılan savaşlarda atalarımız savaş idmanlarına cirit oynayarak hazırlanmışlardır. Cirit, atın ve bahadırın savaşa alıştırılmasında büyük oranda etkili olmuştur. Yuğ ve şölen merasimlerinden Türklerin sosyal hayatlarında cirit oyununu sevdikleri anlaşılmaktadır (Kaya 2008: 266). İzgi (2000: 42) Uygurlarda cirit, gülle atma, avcılık, mızrak, kılıç gibi spor faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini bildirmiştir. Hillenbrand (2015: 473) Memlûklular zamanında da savaşa hazırlık olması açısından “Bircas” adı verilen oyunda atlıların meydana hedefe palmiye ağacından çomaklar fırlattıklarını açıklar. Bu oyunun değişik versiyonlarının farklı Türk devletlerinde oynandığı anlaşılmaktadır. Cirit, Alparslan'la Anadolu'ya girmiş Osmanlıda bir savaş oyunu olarak kabul edilmesi 16. yüzyılı bulmuştur (Kaya 2008: 267). Levend (1984: 380) padişahların maiyetleriyle birlikte cirit oynadıklarını, bunun da “ciride çıkmak” veya “ciride binmek” tabirleriyle karşılandığını belirtir. Pakalın, devlet erkânının ciride verdiği önemi şu şekilde açıklamıştır:

“Cirit oyunu evvelden pek muteberdir padişahlar, vezirler, halkı buna teşvik ederler, muvaffak olanlara atıyyeler verirlerdi. Cirit, sarayda enderun ağalarına sûret-i mahsûsada öğretilir ve padişahların huzuriyle oyunlar tertip edilirdi. Padişahların vezirler ve cündilerle oyun oynadıkları bile vâkı olurdu. Nâimâ tarihinde bildirildiğine göre Sultan Ahmed Hân-ı Evvel, Edirne'ye şikâre giderken yolda Birgos civarında Horosiler cirit oynayarak vüzerâ ve ağayana dahi sirayet etti. Sonra Sadrazam Nasuh Paşa ciride çıkmakla padişah şevka gelip zir-i rân-ı şevket ünvanlarında olan rahş-ı sebük cevânı zahm-i mahmûzla perran ve sadrazam cânibine doğru irhâ-i inân eylediler. Paşa semt-giriz ve taleb-i muhlis suretini gösterip padişah kafasından erişip elindeki ciridi kett-i vezîre rast eyledi. Atsa isabet mukarrer iken caba kaidesince takipten igrâz etti” (Pakalın 1971: 295).

Metinde, padişahların ve vezirlerin halkı cirit oynamaya teşvik ettikleri ve başarılı olanlara hediyeler verdikleri belirtilmiştir. Sarayda Enderun ağalarına özellikle cirit öğretilir ve padişahın huzurunda oyunlar tertip edilir. Padişah, vezirlerle hatta cündilerle bile cirit oynamaktadır. I. Ahmed de ava giderken vezirlerle ve ağalarla cirit oynamış, Nasuh Paşa'nın ciride çıkmasıyla padişah şevke gelmiş ve onun tarafına yönelmişlerdir. Paşanın attığı cirit okunun padişahın kafasının üzerinden geçip vezirin başındaki örtüye isabet ettiği aktarılmıştır:

Padişahlar, şehzadeliklerinden itibaren savaş kültürüyle hemhâl oldukları için oynamasalar bile bu oyunu desteklemişlerdir. Yüksel vd.'nin (2018: 150) tespitlerine göre bizzat cirit sporu icra etmiş Osmanlı padişahları sözkonusudur.² Aynı zamanda Osman Gazi'nin tam olarak at binmeye uygun olan yapısı ve Osmanlı padişahlarının at binme meraklarının ve ciritteki yeteneklerinin genetik yapıdan kaynaklanabileceği de belirtilmektedir (Yüksel vd. 2018: 151).

² Orhan Gazi, I. Murad, I. Mehmed, II. Mehmed, II. Bayezid, III. Murad, III. Mehmed I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad, IV. Mehmed, III. Ahmed, III. Mustafa, I. Mahmud, I. Abdülhamid, III. Selim, II. Mahmud, Abdülaziz ve II. Abdülhamid cirit oynayan padişahlardır.

Çelebi Mehmed ve oğlu I. Murad zamanlarında *Lahanacılar* ve *Bamyacılar* adı verilen takımlarla ciritle oynanmıştır. Ankara Savaşı sonrası Çelebi Mehmet'in Amasya'ya çekilmesi ve süvarileri eğitime alması neticesinde bir kısmının Çelebi Mehmed bir kısmının da oğlu I. Murad adına savaş idmanı yaptıkları ve zamanla iki karşı grup hâline geldikleri belirtilmektedir. Amasya'da bamyacılar, Merzifon'da ise lahana ünlü olduğu için Çelebi Mehmed'in grubuna Bamyacılar, I. Murad'ın grubuna da Lahanacılar denilmiştir (Dingeç 2011: 80). Lahanacı ve Bamyacılarla ilgili Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan bazı kayıtlar Dingeç tarafından yayımlanmıştır.³

Enderun'da görevlendirilen ve muhtemelen daha önemli vazifeler için yetiştirilen içoğlanlara ciritle oyunuyla savaş tatbikatı yaptırılmış ve bu, askerî eğitimlerinin bir parçası olarak görülmüştür. Bu nedenle ciritle sarayda itibar görmüştür (Dingeç 2011: 79). Ayrıca Kahraman'ın (1995: 496) belirttiği üzere cündilikte başarılı olmak bir kişinin iyi mevkilere atanmasında önemli rol oynar. Kanunî zamanında Matrakçı Nasuh, IV. Murad zamanında ise Cümdi Halil Paşa bunlardan bazılarıdır. Kanunî bilhassa kendi zamanında süvarilerinin yetiştirilmesine çok önem vermiştir (Akkutay 1984: 64-65). Cirit ya da cündilik bir nevî padişahın gözüne girmede onun takdirini kazanmada önemli bir araç olarak görülmüştür. Sultan Murad zamanında Katırcıoğlu adında bir eşkıyanın at, ciritle ve mızrak marifetinde akranı olmadığı için affedilip Girit seferine gönderildiği ve burada cesaretle savaşarak Kandiye'nin fethinde şehit olduğu *Fındıklı Tarihi*'nde kayıtlıdır (Öksüz 2009: 155). Dolayısıyla iyi ciritle oynayanların kabiliyetleri doğrultusunda fetihlerde görevlendirildiği ve onlardan faydalandığı anlaşılmaktadır.

Mehmed Es'ad Medhî'nin *Sadâret Teşrifat Defteri* adlı eserinde padişah III. Mustafa'nın huzurunda vezirin cündilerinin ciride gitmeleri anlatılmıştır:

“Cüندیân-ı Âsafînin Huzûr-ı Hümâyûnda Cîrîde Gitmeleri Fî Gurre-i RA [Rebiülevvel]
Sene 1171 Yevm-i İsneyn, Yevm-i mersûmda şevketlü, mehâbetlü efendimiz biniş vetîresi
üzere ağa bahçesine teşrif-i hümâyûn buyurup ve letâfet-i hevâ dahi ber-kemâl olmaktan
nâşî re'fetlü sadrazam hazretleri taraflarından enderûn cündî ağaları ciride gelmek irâde vü
emr-i hümâyûn buyurulmağın ber-vech-i mu'tâd kırk nefer münteha-yı cüندیân silâhdâr-ı
âsafî ile irsâl buyururdu” (Özcan 2007: 34).

Teşrifat Defteri'nde belirtildiği üzere 14 Kasım 1757 tarihinde pazartesi günü III. Mustafa gezintiye çıkıp ağa bahçesini teşrif etmiş ve havanın mükemmel olmasından dolayı sadrazam tarafından padişahın iradesiyle cündî ağalarının ciride gelmesi emredilmiş ve kırk asker, vezirin silahdarı ile gönderilmiştir. Metinde geçen “alışık olduğu üzere” ibaresi de III. Mustafa zamanında ciridin çok oynandığı anlamını ortaya çıkarmaktadır.

³ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Emine Dingeç (2011). Osmanlı sarayında ciritle alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar, *Millî Folklor*, 23 (8), 78-86.

Ciridin bir savaş idmanı olması yanında gösteri amacıyla oynandığı da ortaya çıkmaktadır. Fındıklılı Süleyman Efendi'nin *Mür'i't-i Tevârih* adlı eserinden At Meydanı'nda gösteri için cirit oynandığı anlaşılmaktadır. Kanunî Sultan Süleyman zamanında düzenlenen bir eğlencede on dört gün At Meydanı'nda çeşitli oyunlar oynanır, eğlenceler düzenlenir ve geceleri fişek gösterisi yapılır. Eğlencede at koşusuna ayrı bir önem verilir. Makbul İbrahim Paşa, diğer ismiyle Pargalı İbrahim Paşa At Meydanı'nda cirit seyredirken birine kızıp topuz atmış ve topuz birbirine sarılmış tunçtan yılan tılsımına rast gelmiş ve tılsım anıtı kırılmıştır. Hatta bu durum neticesinde İstanbul'da yılanların ortaya çıktığı da söylenir. Padişahın makbulü olduğu için vezirden sual sorulmamıştır (Öksüz 2009: 3). Yine Şehzade Sultan Süleyman, Sultan Mehmed, Sultan Mustafa ve Sultan Bayezid hazeratının sünnet düğünlerinde her gün çengi, canbaz, perendebaz, hokkabaz, hayalbaz, kuklabaz, cirit, mızrak, pehevan, matrakçıyan, hanende, sazende ve kıssahanlar yer alır (Öksüz 2009: 343). Buradan ciridin bir gösteri ve eğlencelik oyunu olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. Padişah I. Ahmed zamanında da cirit seyirleri yapılmaktadır. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa Kol Kethüdası Çelebi Ağa'yı Yeniçeri Ağası yapmak ister ancak o kabul etmez, Vidin Mansıbı yapmak ister yine kabul etmez ve bir cirit seyrinde vezirin onu pâreleteceğini vezirin bir iç ağası tarafından haber alınca Kol Kethüdası cirit seyrine gitmez (Öksüz 2009: 158).

Yabancı sefirlerin Osmanlıyı ziyaretleri sırasında da millî açıdan prestij sporu olarak özel cirit karşılaşmaları yapılmıştır (Öztekin 2006: 428). 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı imparatorluğunun ve saraylarının gösteri oyunu hâline gelen cirit II. Mahmud zamanında yaşanan bir olaydan dolayı tehlikeli görülmüş ancak daha sonra meydan ve savaş oyunu olarak Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılmıştır (Kaya 2008: 266-267). Bazı dönemlerde duraklamaya uğrasa da bu ata sporu günümüze kadar gelmiştir.

Cirit, bugün eski önemini kaybetmiş olsa da Doğu Anadolu ve İç Anadolu'da hâlâ oynanmaktadır. Mahallelerde, köylerde hatta pazar yerlerinde dahi gençler tarafından oynandığı bilinmektedir (Şapolyo 1938: 168). Cirit oyununda atlılar yüz metre aralıkla ayrılarak iki sıra oluştururlar. Bu sıralara veya dizilere “menzil” adı verilmektedir. Bir tarafın sırasından bir atlı çıkar ve atıyla ortalama otuz metre ileri gider. Karşı diziden bir atlıya elindeki cirit değneğini atar ve hızlı bir şekilde atını mahmuzlayarak geri kaçar. Değnek atılan süvari doludizgin bir şekilde kaçanı kovalar ve elindeki değneği kaçırmakta olan kişiye atar. Değneğin atılış kuvvetinin derecesine göre değdiği kişi bayılabilir hattâ ölebilir. Kaçan atlılar değnek gelirken atın üzerine ya da sağ ve sol taraflara eğilerek çeşitli manevralar yapabilirler. Hatta kolları üzerinde ayaklarını havaya kaldırarak kaçanlar vardır ki bu vaziyet “kavak vurması” olarak adlandırılmaktadır. Kovalayan bazı kişiler elindeki ciridi yere vurup cirit yaylanıp fırladıktan sonra kapıp onu hasmına atabilir. Ciritte galip gelmek cirit değneğini hasmına değdirerek sayı almakla gerçekleşmektedir. Ata değnek vuranlar derhal oyundan çıkarılır çünkü ayıp ve acemilik olarak kabul edilir (Pakalın 1971: 296). Aslında cirit “kurallı” ve “kara” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Belli kurallara göre resmî müsabakalarda oynananlar “kurallı cirit” adını alırken

birtakım normları bulunmakla beraber kesin kurallar barındırmayan “kara cirit” olarak adlandırılmıştır (Yüksel vd. 2018: 148). Cündinin ciritte rakibini vuracakken bağışlaması en büyük erdem olarak kabul edilmektedir ve bu bağışlama İslam ahlakıyla ilişkilendirilmektedir.

Cirit konusunda bazı çalışmalar yapılsa da bunlar daha çok tarih ve spor bilimine aittir. Klasik Türk edebiyatı alanında ise tezlerin içindeki alt başlıklarda ya da genel olarak divan şiiri bağlamında spor oyunlarını konu alan makalelerin içinde dar bir kapsamda yer almaktadır.⁴ Surnamelerde de bazı spor motiflerinin içinde yer almakla birlikte divanlarda ciritin geçtiği şiirler şimdiye kadar tam olarak tespit edilip bu konuda bağımsız bir çalışma oluşturulmamıştır. Bu çalışmada ulaşabildiğimiz divanlar taranarak şiirlerdeki cirit kavramı, geçtiği bağlamlar içinde değerlendirilip tarihi gerçeklerle bağlantı kurularak yorumlanmaya çalışılmıştır.

1.Divan Şiirinde Cirit

Divan şiiri, kendi temel estetik yapısı yanında birçok tarihi, kültürel ve folklorik unsuru içinde barındırır ve yazıldığı dönemden izler taşır. Bu izlerden hareket ederek döneminin sanat anlayışı yanında sosyo-kültürel özelliklerine ve tarihi gerçekliğine ulaşmak mümkündür.

Divan şairleri özellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları şiirlerinde padişah, sadrazam ve vezir gibi devlet büyüklerini överken muhatabının kabiliyetli olduğu alanlardan da bahsedip onların bu vasıflarını nazma dökmüşlerdir. Bazen de padişahların cirit atmasına tarih düşerek bu önemli zamanı kıt’a nazım şekliyle açıklamışlardır.

1.1.Padişah, Paşa ve Beylerin Ciritteki Mahareti

Osmanlı padişahlarının cirit oyununa karşı ayrı bir ilgisi olmuştur. Onlar cirit oynamasalar dahi bu ata sporunu desteklemişlerdir. Aynı zamanda paşa, bey ve valilerin de ciritle hemhâl oldukları bilinmektedir.

Cirit mahareti taşıyan padişahlardan biri de IV. Murad’dır. 17. yüzyıl şairlerinden Mezâkî’nin (ö. 1676) yazmış olduğu *Der-Vasf-ı Cirîd-Endâzî-i Sultân Murâd Der-Vakt-i Nizâl u Tırâd ‘Aleyhi’r-*

⁴ E. Behnan Şapolyo (1938). “Ankara’da cirit oyunu”, *Ülkü Dergisi*, 68, 165-168; Salih Demirbilek (1993). Türklerde at ve at kültürü (Yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi; Âtuf Kahraman (1995). *Osmanlı Devleti’nde spor*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları; Özge Öztekin (2006). XVIII. yüzyıl divan şiirinde toplumsal hayatın izleri: divanlardan yansıyan görüntüler. Ankara: Ürün Yayınları; Nurhan Koçan (2007). Geleneksel sporlarımızdan ciritin rekreasyon amacı ile günümüze uyarlanması. *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 2(1), 31-39. Bilge Kaya (2008). *Divan şiirinde at* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi; Emine Dingiş (2011). Osmanlı sarayında cirit alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar. *Millî Folklor*, 23(89), 78-86; Ahmet Yüksel, Mehmet Gül & Okan Güven (2018). Padişah cirit bindi! (Cirit sporunu icrâ eden ve destekleyen osmanlı sultanları), *Spor Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 145-163; Uğur Karcıoğlu (2018). Türk cirit atının anatomisi, beslenmesi ve bakımı ile beraber Türkiye’de cirit atı ve ciritçi yetiştirme teknikleri, *Kafdağı*, 3(2), 150-184; Mustafa Bıyıklı (2019, Nisan). Türklerde at kültürü ve Türk mitolojisinde atın yeri ve önemi. N. Kurnaz & H. Arıdemir (Ed.) International Congress on Afro-Eurasian Research V, içinde (s. 404-417). Academia Publishing; Mehmet Özmenli (2020). Savaş sporu cirit, *International Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, Cilt:6, Sayı: 30, ss.1386-1396; Yunus Kaplan & Yakup Poyraz (t.y.). Divan şiirine kaynaklık etmesi bakımından sporlar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 151-175.

Rahme başlıklı kasidede cirit atan Sultan Murad'ın vasıfları ve onun cirit oynamadaki mahareti anlatılmıştır:

“İnsan ve cinler onun ciridinden korkar; el aman derler, yaka silkerler. Yumruk vuruşundan şikâyet üstüne şikâyet ederler; onun ciridinden yüzlerce figân ederler, ağlayıp inlerler. Kafiler âh çekerler (ve) kervan kervan yola çıkmaya hazırlanırlar. Sanki Zaloğlu Rüstem'in mızrağıdır; ki onun ciridinden kan akar. Eğer zamanın Rüstem'i olsa dahi onun ciridinden dizgini eğer. Oyun oynanacak arsanın pek katı taşı ateş saçar. Yere bu şiddet ile vurunca gökyüzü sarsılır. Meydanın altı tarafı toz topraktır; ciridinden düşmanın gözü korkar. Ciridinden bağırıp çağırın fillerin o zamanda hücum yolunu bağlamaları can sıkıcıdır. Can kekligi sanki minik bir kuş gibi senin ciridinden korkmaktadır. Âlemde Anka sürüsü yok olsa (dahi) bunda şaşılacak bir durum yoktur. Cihan serverleri senin ciridinden meydanda işe yaramaz adamlar olmuştur. Ciridinden akan hazinenin kapısı ansızın birçok yoksula açılmıştır. Kümfekân arsası senin ciridinden dünyanın mızrak oyununa dar oldu. Ciridinden mızrakçıların safı at sürünce bölük bölük dağılır. Korkarım ki, senin ciridinden pehlivanların cilve yeri (güreş alanı) sonsuza kadar boş kalır. Sen ne kadar (böyle) ordunun düşman saflarını yaran (oldun); doğru bu ki her şey senin ciridinden (dolayı) ortadadır. Sen bu âlemin nasıl bir önde gelen binicisisin ki, herkes seni şimdi ciridinden bildi. Kahraman vuruşuyla ciridinden öyle bir kuvvet ortaya çıktığı ortadadır. Her zaman zafer kazanan hükümdarın ciridinden gör nasıl olur; şüphesiz, her şey ortadadır. Ciridinden kaplanın gönlünün sonbahar yaprağı gibi dökülmesi açıktır. Ciridinden kükreyen aslanın sırtı derhal kaplan postuna döner. Ciridine baş çekenlerin (karşı koyanların) boynu şimdi kırılmıştır ve bağlıdır. Ciridinden yolunu şaşırmış olan askerler kellelerini oyunda ucu eğri cirit sopası yaptılar. Kızılbaşların şahı senin ciridine baş eğip kaçıp gitti. (Attığın) ciridin boşa gitme ihtimali olmadığı için fayda vermez. Ciridinden talim yeri olan gökyüzü nakışlı pano gibi olmuştur. Sen ava çıktıkça ciridinin heybeti ve gücüyle Hefthan kıssası yeni baştan yazılıyor diye senin ciridin ile can vermiş ölümler dahi ona canlarını siper etmiş olmaktan mutluluk duyarlar.”

Ḥavf ider ins ü cān cirīdūñden⁵
El-amān el-amān cirīdūñden

Şekve-ber-şekve darb-ı muştūñdan
Şad-fiğān şad-fiğān cirīdūñden

...

Şayda çıkdukça tazelense n'ola
Kıssa-i heft-ḥ'ān cirīdūñden

Şimdi memnūn-ı cān-sipārāndur
Merg-i nā-mihribān cirīdūñden⁶ (Mermer 2021: 50-53)

⁵ “Cirīdūñden” redifli kasidenin bazı beyitleri makale imkânları dahilinde çıkarılmıştır. Kaside için bk. Ahmet Mermer (2021). *Mezâkî Dîvânı*, Ankara: KTB Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/120433.mezaki-divanipdf.pdf?0>

⁶ Şiir iktibaslarında yazarların okuma ve imla tercihine bağlı kalınmıştır.

Mezâkî Sultan Murad'ın ciridinin bütün özelliklerini anlattıktan sonra kendisinin onun ciridinden neden korktuğunu sebepleriyle açıklar. Onun karşısında güçsüzlüğünü bildirir ve ondan merhamet ister:

“Mezâkî, cihanın yiğitlerinden olduğu halde her zaman senin ciridinden korkar. Ciridin, genç-yaşlı (bütün) başları kellesinden koparıyorken ondan nasıl korkmasın ki! Ciridin şimdi çok sayıda başın durumlarını bildirmelerine sebep oldu. Ciridin düşman saflarını yaranların gönlü olduğu için ağlayıp inlemem kınamadan uzaktır. Her kim ciridinden kendisinden kan akan olsa o zakkum yiyen gibi kan saçan olur. Ben, ciridinden yarım canı kalan o güreşe kalkışan (biri) gibi çaresizim. Böyle bir güçsüz düşmüş (biri) ciridinden incinmesin, bana merhamet eyle. Her sefer bana iyilik yapan yüz destan yayar ciridinden. Tâ ki cirid ehli Allah'ın isimlerini hıfz etsin; ciridinden (düşmanlar) dilin virdi ederler. Senin ciridinden düşmanın vücudunda doğru bir kemik hiç kalmamaktadır.”

Çü Mezâkî dil-âverân-ı cihân
Havf ider her zamân cirîdünden

Nice havf itmesün ki şakık oluyor
Farık-ı pîr ü civân cirîdünden

...
Tâ ki esmâ-i hıfzı ehl-i cirîd
İde vird-i zebân cirîdünden

Kalmasun hiç vücûd-ı düşmende
Bir dürüst üstûhân cirîdünden (Mermer 2021: 50-53)

Metinden IV. Murad'ın cirit atmada oldukça usta olduğu anlaşılmaktadır. Mezâkî onun ciridini İran'ın efsanevî kahramanı Zaloğlu Rüstem'in kan akan mızrağına benzetmiştir. Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi de *Mür'i't-i Tevârih* adlı eserinde Sultan Murad'ın cûlûsundan ve birtakım özelliklerinden bahsederken onun bahadır ve pehlivan bir padişah olduğunu, iki yüz okka gürzü salladığını, gayet de kuvvetli yiğit olmakla ok, cirit ve süngü atıp kalkan deldiğini ve zamanında ve bu zamanda onun gibi kuvvetli insanın nadir olduğunu belirtmiştir (Öksüz 2009: 132). Dolayısıyla cirit oynamada usta olmak için kuvvetli bir insan olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca savaşlarda fil kullanıldığı gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Cirit atan kişinin Allah'ın isimlerini vird etmesiyle düşmanların da ciritten korkarak dillerinde söylemeleri ve İslamiyeti kabul etmeleri gibi bir durum da söz konusudur.

19. yüzyıl şairlerinden Numan Mâhir'in (ö. 1843) yazdığı *Medhiyye-i Der-Hakk-ı Cenâb-ı İzzet Beg Efendi Kethudâ-yı Hazret-i Sâmî Ebû Bekir Paşa* başlıklı kaside, Hz. Sâmî Ebû Bekir Paşa'nın kethüdası olan İzzet Beyefendi cenaplarına övgüdür. Onun birçok nitelikli özellikleri yanısıra at koşturmada ve cirit atmada cesur ve usta olduğu dile getirilmiştir:

“Binicilik arsasında insaf edelim ki (onun gibisi) var mı, at koşturmada ve cirid atmada böyle bir cesur. Güçlü kabzasının altında yay çile çeker; okun ve kılıcın kullanışı (onun) eline bağlıdır.”

Var mı inşâf idelim şahın-ı fûrûsiyyete
At kıparmakda cirîd atmada bir böyle dilir

Kabza-i zûrîniñ altında kemân çile çeker
Destine bestedir i‘mâl-i hadeng ü şemşir (Batğı 2017: 56)

Sadece at üzerinde değil herhangi bir mevkiden de cirit atılabilmektedir. 17. yüzyıl şairlerinden Şeyhülislam Yahyâ’nın (ö. 1644) *Târîh-i cirîd-i şehinşâh-ı ‘âlem-penâh* başlıklı tarih manzumesinde Sultan Murad’ın övgüsü yapıldıktan sonra onun kaleden şehre doğru cirit atmasına ve ciridin çatıya düşmesi olayına tarih düşülmüştür:

“Ey Şah, pazılarının kuvvetine yüz bin (kere) âferinler olsun ki olgunluğunu bütün kainata gösterdin. Sen o Cem maiyetli Sultan Murad gazi hakansın; sultanlar içinde dünyaya daha benzerin gelmemiştir. Şahım, şark yolundayken Halep’i de şereflendirdin ve bir gün bütün heybetin ve azametle kale ve şehri kolağan etmek üzere çıkıp temaşa ettin. Şâhım şarka giderken Halep şehrini teşrif ettin bir gün mutlulukla, maiyetle çıkıp kale ve şehri temaşa ettin. Mübarek elin ile kaleden şehre cirid attın derhal bir doğan kuşu gibi yüksek bir çatıya kondu. Yahyâ “Ciridin kaleden erişti bu yere” (diyerek) devletli hünkâra dualarla tarih düştü.”

Şehâ ol kuvvet-i bâzûya yüz bin âferinler kim
Kemâlün âşikâr eyledi ednâya vü a‘lâya

Sen ol Sultân Murâd-ı Cem-haşem hâkân-ı gâzîsin
Selâtin içre mişlûn gelmemişdür dahı dünyâya

Giderken şarka teşrîf eyledün şâhum Haleb şehrîn
Çıkup devletle bir gün kal‘a vü şehri temâşâyâ

Cirîd atdun mübârek destün ile kal‘adan şehre
Hemân şehbâz-âsâ kondı ol bir bâm-ı bâlâyâ

Ana târîh için devletlü hünkâra du‘âlarla
Didi Yahyâ cirîdün kal‘adan irişdi bu câyâ (1048) (Kavruk t.y.: 486)

Cirit atmada pazının kuvvetli olmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Sultan Murad’ın pazısı kuvvetli olduğu için kaleden attığı cirit bir kuş gibi çatıya konmuştur.

17. yüzyıl şairlerinden Süheylî’nin (ö.1633) yazdığı *Sa‘âdetlü pâdişâh Üsküdâr’da Kandilli Bâgçe’de on kalkanı bir darb ile delüp ve ol kalkanı Mısır’a irsâl idüp hâfiz-ı Mısır Ahmed Paşa hazretlerinin teklîfi ile didüğümüz kıt‘adur ki sa‘âdetlü pâdişâh-ı ‘âlempenâha yazup irsâl eylediler* başlığını taşıyan kıt’a Süheylî’nin Mısır hafızı Ahmed Paşa’nın emriyle yazdığı ve padişaha ulaştırıldığı bir tarih manzumesidir. Bu şiirde padişah Üsküdar’da Kandilli bahçede on kalkanı bir vuruşla delmiş ve şairin belirttiği üzere kalkan Mısır’a ulaşmıştır. Manzumede önce Sultan Murad ve atı övülmüş daha sonra da onun ciridi vuruşundan ve meleklerin onu takdir ettiğinden bahsedilmiştir:

“Cihanın adaletli hükümdarı ki atının nalı yeryüzünün şahlarına yücelik tacı (olmuştur); gürzünü Kafdağı’na atsa o çok katı olmuş dağ saman çöpü olur. Tereddütsüz onun ciridinin bir vuruşu on kalkanı delip kat kat geçmiştir (ve) melekler takdir etmiştir. O, yeryüzünün sakinlerine dehşet vermiştir. Süheylî, bir şekerden ibaret papağan, tarih (1043/1633-34) kastetmiştir; kalemle tarihin rakamını ey cihan şahı “Koluna kuvvet” olarak yazmıştır.”

Dādār-ı cihān ki na‘l-i esbi
Şāhān-ı zemīne tāt-ı ‘izzet

Elbürz’e havāle kılsa gürzin
Kāh ola o kûh-ı pür-şalābet

Bir dārb-ı cirīdi bī-tereddūd
On kālkanı deldi geçdi kāt kāt

Taḥsīn-i belīg idüp melekler
Sūkkān-ı zemīne virdi dehşet

Tārīḫini kāsıd idüp Süheylī
Bir tūtī-i şekkerīn-‘ibāret

Yazmış rakam-ı kalemle tārīḫ
İy şāh-ı cihān koluña kuvvet
Sene 1043 [M. 1633/34] (Harmancı 2017: 114)

Bosnalı Sâbit’in *İydiyye Berâ-yı Mehmed Paşa Sadr-ı A’zam* başlığını taşıyan kasidesinde Sadrazam Mehmed Paşa övülmüş ve onun göğün menziline attığı cirit, gökyüzünde kayan yıldızın sıçrayan ateşine teşbih edilerek onun cirit atmada ne kadar başarılı olduğu ifade edilmiştir:

“Gökyüzündeki kayan yıldızın sıçrayan ateşi değil gece göğün menziline elinden attığı cirittir.”

Felekde āteş-i perrende-i şihāb degül
Elinden atdı gice menzil-i sipihre cirīd (Yardım 2015: 212)

Sâbit, başka bir beytinde feleğin Mirrih’inin kayan yıldızla cirit oynamasından bahsetmiştir. Merih, Doğu minyatürlerinde elinde ciritle ve at üstünde tasvir olunmuştur. Uzun ok anlamına gelen (Pala, 1994: 244) ve savaşçı özelliğe sahip olan Mirrih, ancak zalim gözün bakışının mızrağına dayanamaz. Bakış can almasından dolayı mızrağa benzetilmiştir:

“Ey Sâbit, feleğin Merihi (Mars) kayan yıldızla cirid oynasa da o kan dökücü zalim gözün bakışının mızrağına dayanamaz.”

Şihābindan cirīd eylerse Mirrīḫ-i felek Sâbit
Getürmez tâkāt ol hışt-ı nigāh-ı çeşm-i ḥūn-h’âre (Yardım 2015: 670)

17. yüzyılda yaşamış olan Diyarbakırlı Lebîb’in (ö. 1768) yazdığı *Kasîde-i Ra’nâ vü Hikmet-Edâ Der-Vasf-ı Hekimbaşı-Zâde Ali Paşa* başlıklı manzume Lebîb’in belirttiği üzere hikmet tarzında hoş bir kasidedir ve kasideler içinde en güzel olanıdır. Bu kasidede Hekimbaşı-zâde Ali Paşa övülür:

“Öyle bir vezir ki, inatçı Merih kılıç vurmada istese (dahi) onun celladına öğrenci olamaz. Adaletli ve merhametlidir, eseri uğurludur; memleket sever, cengâver, alim, ve doğru yol tutandır. O, (öyle) talihli ki, Çarh Zâl'inin idrak gözü beyaz olmasa da savaş konusunda onun benzerini göremez. Diyelim ki, oyun niyetiyle ufuktan ufuğa cirit atsa layık olan menziline varmadı derler.”

Niçe âşaf ki murâd eylese şâkird olamaz
Darbet-i tîğda cellâdına mirrîh-i ‘anîd

Ma‘delet-güster ü re‘fetver ü Ferhunde-eşer
Memleket-perver ü ceng-âver ü dâna vü reşîd

O cüvân-baht ki ceng içre nazîrin göremez
Zâl-i çarh olmasa da dîde-i idrâki sefid

Menzil-i lâıyıkına varmadı derler farazâ
Kaşd-ı lu‘b ile ufukdan ufuğa atsa cirîd (Kurtoglu 2017: 63)

Kasideden anlaşıldığı üzere Ali Paşa üstün vasıflara sahip bir vezirdir ve maharetli bir savaşçıdır. Dolayısıyla ufuktan ufuğa oyun amacıyla cirit atmış olsa halk ona layık bir menzil bulunmadığını söyler. Çünkü vezir halkın gönlünde önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca beyit oyun amacıyla cirit oynandığına işaret etmektedir.

III. Selim, I. Ahmed ve bazı kethüdaların ciritteki başarıları diğer başlıklarda ele alınacaktır.

1.2. Seferde Cirit Oyunu

Savaş idmanı olarak seferde de cirit oynanmaktadır. 18. yüzyıl şairlerinden Edirneli Kâmî'nin (ö. 1724) Bağdat Kadılığı esnasında kaleme aldığı Bağdat Valisi Hasan Paşa'nın Bağdat'taki isyanların bastırılmasını konu alan gazavat-nâme türündeki *Behcetü'l-Feyhâ* adlı eserin *Der Beyân-ı Ziyâret-i Meşhed* başlıklı bölümünde Hasan Paşa'nın Kerbela topraklarını ziyareti anlatılır. Burada Paşa “şeref burcunun ayı” olarak vasıflandırılmıştır. Bu durum, astrolojide bir yıldızın en tepede bulunduğu noktadır yani şereftir. Kutluluk ve talih ifadesi olarak kullanılmaktadır (Yıldırım 2015: 344). Vali'nin seyahati süresince bazen atına bindiği bazen durakladığı bazen de cirit attığı belirtilir. Ayrıca mızrak atan ve at oynatan çöl Arapları onu görünce hayretler içinde kalmıştır:

“Bir gün, o yüce şeref burcunun ayı Necef toprağına yüz sürmeye niyet etti. Bütün uşakları mutluluk içinde ziyarete hemen hazır oldular. Binlerce naz, izzet ve tam heybetle Kerh çölüne çadırlar kurdu. Sabah vakti o övülmeye değer soy, arzu cihetinin yoluna doğru azmetti. Bazen binerek gitti bazen durdu; bazen cirit (attı) ve bazen av (avladı). O doğan, Rıdvan köprüsünü geçti, muradının yakınlarına bütün heybetiyle kondu. Ertesi gün o şefkat cenaplı Vali, izzet ve yücelikle maiyetiyle birlikte kabul edildi. Mızrak oynayan ve at oynatan Çöl Arapları onu görünce hayretler içinde kaldılar. Yörede av aramak için Kemâlî menziline kondu. Saadetle çadırına gelince Kerbela kavmi (onu) karşıladı.”

İtdi bir gün o mäh-ı bürc-i şeref
Heves-i rüy-mâl-i hâk-i Necef

Cümle etba'ı beyyinü'l-iqbāl
Hâzır oldu ziyârete fi'l-hâl

Bâ-hezâr 'izz ü nâz u haşmet-i tām
İtdi şahrâ-yı Kerh'e zarb-ı hıyām

Seherî oldu ol sûtüde-nijād
'Âzim-i şāh-rāh-ı sūy-ı murād

Gāh rāhî gehî karar itdi
Geh cirîd ü gehî şikār itdi

Cisr-i Rızvân'ı geçdi ol şehbāz
Kondı kurb-ı murâda bâ-i'zâz

İrtesi ol hıdîv-i mihr-cenāb
'İzz ü rif'atle oldu pâ be-riqâb

Hayrete şaldı hayl-i 'Urbānı
Nîze-bāzî vü esb-cünbānî

Şayd-cû olarak havālîde
Kondı menzilgeh-i Kemālîde

Gelicek bârgāh-ı bâ-ıqbāl
Kerbela kavmi itdi istikbāl (Erişen Yazıcı 2017: 373)

1.3. Cirit Okunun Özelliği

Cirit okunun kendine has birtakım özellikleri vardır. Süheylî'nin diğer bir kıt'asında yine Sultan Murad Han övülür ve okun ucunun demirden olmadığı ve cirit (ağaç) olduğu belirtilir. Demir olmadığı halde on kat Rumeli kalkanını delmiştir, ola ki demirden olsa dokuz kat gökyüzünü ve yeri delecektir. Sonra Sultan Murad'ın pazısının gücünden bahsedilir ve sultanın cirit atması olayına tarih düşürülür:

“Kandilli Bağ diye şöhret olan padişahın arsasında elin vuruşu ve pazısının kuvvetiyle o Allah'a teslim olmuş, on kat Rumeli kalkanını bir darp ile delmiştir; onun temreni (okun ucu) demirden değildi bir ciritti (ağaç). Ola ki, demirden olsaydı temreni dokuz kat gökyüzü engel olmazdı ve yer altına kadar (geçerdi). Ey, yüce menkıbeli hakan koluna kuvvet! Âlemi zapt eden pazının kudretine binlerce âferin!”

Şöhreti Kandılli Bâğ olan hümâyûn-'arşada
Darb-ı dest ü zür-ı bâzû ile ol nuşret-rehîn

Deldi on kat Rûmili kalkanını bir darb ile
Bir cirîd idi degül peykânı anuñ âhenîn

Var kıyās it âhen olsaydı cirîdüñ demreni
Hâyil olmazdı tokuz kat çarḫ tā zîr-i zemîn

Ğoluña kuvvet eyâ ħākān-ı ‘ālī-menķabet
Ğudret-i bāzū-yı ‘ālem-gīrūñe řad-āferīn (Harmancı 2017: 129)

Kıt’anın sonunda Allah’ın Sultan Murad’ın gücünü ve kudretini artırması hususunda dua edilir. Bu manzumeden ciridin ucunun demirden değil, ağaçtan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

1.4. Cirit Atının Özellikleri

Cirit oyununda başarılı olabilmek için cirit atının da birtakım özellikleri taşıması gerekir. 16. yüzyıl şairlerinden Gelibolulu Mustafa Âlî’nin (ö. 1600) yazdığı *Der-ta’rif-i Vezîr İbrâhîm Paşa* başlıklı manzumede Vezir İbrahim Paşa tarif edilir ve ciritte atın önemine değinilir. Şair, eğer atlı cirit oynuyorsa veya ciritte at sürüyorsa atın yolundan götüreni olmasını, bir durup koşan olmasını dilemiştir:

“At verirsen iyisini ver ki çabuk hareket eden ve hızlı olsun; eğer koşulursa koşup düşmanına yetişir. Ciritte eğer at sürer olursam yolundan götüre, gerek bana süriş ettikçe bir konar kopar (olsun).”

Virürseñ eyüsini vir ki cüst ü çâpük ola
Eger koşılsa geçer koşâ ħaşmına yiter at

Cirîdde ger sürer olsam yolından ide naķl
Gerek baña süriş itdükçe bir ķonar ķopar at (Aksoyak 2018: 219)

At, birçok konuda başarılı olup ciritte iyi olmayabilir. 17. yüzyıl şairlerinden Nef’î’nin (ö. 1635) yazdığı *Der Sitayiş-i Esbân-ı Şehsüvâr-ı Zamân Hazret-i Sultân Murâd Hân Bâ-fermân-ı Âlî Şân* başlıklı kasidede zamanının şehsüvarı yüce şanlı Hazreti Sultan Murad Han’ın fermanıyla onun atı övülür. At, birçok özelliklerinden dolayı övülmüş, ancak cirit oyununda çok da iyi olmadığı açıklanmıştır:

“Allah mübarek etsin, padişahın atı ne güzel, ne hoş bir yüzü var ki cihanın sultanı adını Sabâ Rüzgârı koymuş. Ne rüzgâr, hızda yıldırım desem yakışır ki koşarken ona gölgesi arkadaş olamaz. Manada gökyüzünde yol katetmeye (gökyüzünü ölçmeye) heves ettikçe gökyüzü meydanının sahası ona dar olur. Cibrilin kanadı boynuna tarak olsa; âhu gözlünün zülfü ayağına yer bağı olsa yaraşır. Gerçi şahlar şahının ahırına layık değildir; hasat bahçesinde otlasa yeridir. Cirit oynamak için çok yetenekli değildir fakat bahçe gezintisine çıktıkça ona binici olsan yakışır.”

Bârekallâh zihî raķş-ı ħümâyûn-sîmâ
Ki ķomuş nâminı şulţân-ı cihân Bâd-ı Şabâ

Ne şabâ sâika dersem yaraşır sür‘atde
Ki seğırdirken ana sâyesi olmaz hem-pâ (Akkuş 2018: 75)

‘Arşpeymâlîğa ettikçe heves ma‘nâda
Teng olur cilvesine sâĥa-i meydân-ı semâ

Olsa şâne yaraşır yâline bâl-i Cibrîl

Olsa pā-bend-i maḥal pāyına zūlf-i havrā

Gerçi ıstabl-ı şehenşāha degildir lāyık
Yeridir bağçe-i ḥāşşada etse çerā

Cirīt oynamağa kâbil degil ammā yaraşır
Bāğçe seyrine çıktıkça süvār olsan aña (Akkuş 2018: 80)

Atlar her ne kadar hızlı olup üstün vasıflara sahip olsalar dahi cirit için elverişli olmayabilir. Cirit için daha farklı özelliklere sahip olunması gerekmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (Aksoyak 2018: 219) kasidesinde, daha önce bahsi geçtiği üzere, sürdükçe yolundan götüren olması ve bir durup koşması gerekmektedir.

Atın rahvan gidişli yani sarsmadan yürümesi de önemlidir. Ancak bazen rahvan bazen de hızlı olması gerekebilir. Cirit meydanında atın gür bir sesle kişnemesi de onun hırsını göstermektedir. Lebib'in *Kasîde-i Temmûziyye-i Dil-Sûz Berâ-yı Vâlî-i Bağdâd Ahmed Paşa* başlıklı Temmuziyye türündeki kasidesinde Bağdat Valisi Ahmed Paşa ve atı övülmüştür. Bu övgüde cirid meydanından ve bahsi geçen atın sahaya girdiğinde kişnemesinden dolayı hızlı bir yıldırımın yere düştüğünün zannedilmesinden bahsedilmiştir:

“(O öyle bir at ki), o altın koşum takımı, o altın eyer, o altın parçası yedekler; onun parlaklığından güneş yüzünü saklar. Nasıl bir at, ejder azametli kırat, şiddetle saldıran erkek aslan; nasıl bir kırat, pars sıçrayışlı, hareket ettiğinde fırtına ayaklı. O gidişinin, tarzının güzelliği, o şekil, suret, görünüş, o boy pos, kuvvet; farzedelim ki, Burak'a yakınlık davası etse sebebi var. O kadar ağır bir cisim ki bir an bir taş üzerinde dursa (taşın) kase kase oyulmasından (saha) sağır, dilsiz bir çöl olurdu. Çabuk gidişli, şöyle bir gül yaprağı üzerinde yürüse dikkat etsen (dahi) asla nalının mihinin nakşı görünmez. Üstünü kaplayan kıyafet, altın iğne ile renk renk sırmadan dikilmiş, görenler gerçekte gök kuşağından ayırt edemezler. At kişnemesini işitenler cirit meydanının şevkinde hızlı bir yıldırımın yere düştüğünü kıyas eylerler.”

O zerrîn-raḥt o zerrîn-zîn o zerrîn-pāre yedekler
Dıraḥşından yüzün şaklar güneş kendin eder ihfā

Ne raḥş ol eşheb-i ejder-mehābet şîr-i ner-şavlet
Ne eşheb fehd-saṭvet cünbiş-i seyrinde şarşar-pā

O ḥüsn-i sûret ol hey'et o yāl ü bāl o sür'atle
Burāk'a etse da'vā-yı qarābet vechi var farzā

Girān cism ol kadar kim dursa bir seng üzre yek-lahza
Olurdu kâse kâse ḥāfirinden şahra-i şammâ

Sebük-rev şöyle kim berg-i gül üzre eylese reftār
Görünmez nakş-ı mîḥ-i na'li im'ân eylesen ašlā

Mülevven şırmadan zer-dühte şekl-i zeber-tengin

Gören kıvıms-i kuzahdan fark u temyîz eylemez ciddâ

Şahîlin gûş edenler şevk-i meydân-ı cirîdinde
Kıyâs eyler ki inmiş arza ra'd-ı âsumân-peymâ (Kurtoglu 2017: 115)

Cirit atının tâlim görmüş olması da önem taşımaktadır. Ahmedî, bir gazeline Üsküdar ve bahçelerindeki gezintileri anlatırken cirit oyununda tâlim görmüş atın öneminden de bahseder:

“Üsküdar’ın bağını bahçesini gezdik, nice günler zevk ü safâ edip çok eğlendik. Bazen bahçesinde onun sünbüllerini derdik, bazen güller toplayıp gülbahçesini gezdik. Bazen av merasimleri yaptık bazen dağlarına çıktık, bazen ele şahin alıp kuş avladık. Bazen tâlimli at ile cirit oynadık, bazen elimize ekmek alıp meydana niyet ettik. Ey Ahmed, zeval bulmayacak olan Allah’a her zaman şükret, Üsküdar’ı sohbet ederek gezdik.”

Üsküdar’uñ bāğ u bağçesini seyrân eyledük
Nice günler ‘îş idüp zevk-i firāvân eyledük

Gâh derdük büstânında anuñ sünbüllerin
Gâh güller cem‘ idüp seyr-i gülîstân eyledük

Gâh sürgün avların itdük koşakduk dağların
Gâh şahin alup ele şayd-ı mürgân eyledük

Gâh oynaduk cirid oyunın mu‘allem at ile
Gâh hūbz alup ele biz ‘azm-i meydân eyledük

Ahmedâ şükr ol Hudâ-yı lâ-yezâle dem-be-dem
Üsküdar’uñ yirini sohbetle seyrân eyledük (Kayaalp 2019: 56)

Gazelden bahar mevsiminde gezinti yerlerinde, bağlarda ve bahçelerde eğlence maksadıyla cirit oynandığı bilgisine de ulaşılmaktadır.

18. yüzyıl şairlerinden Nâsîd’in (ö. 1791) *Tesdis-i Şevk-Efzâ Der-Tebrîk-i Nakl-i Hümayûn* başlığını taşıyan tesdisi III. Selim’in naklinin, diğer bir deyişle mevsimlik göçünün tebriki için yazılmıştır ve neşe, sevinç artıran bir manzumedir. Bu tesdisin 8. bendinde III. Selim’in Arap atının azminde ciride niyetlenince kılıç oyununda benzerinin olmadığı belirtilmiştir. Burada cirit oyununda atın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır:

“Kullarına bağışta bulunmak ve gönülleri hoş etmek hususunda benzerin bulunmaz evet ama kılıç oynatmak hususunda Allah’a yemin olsun ki eşsizsin, ancak kılıç oyununda ve Arap atının azminde kahramanca ciride niyetlenince. Niyaz töreninde kulların daima bu beyti okur. Hangi tarafa yönelirsen Allah’ın bereketi yakın olsun. Ey cihan şahının nakli kutlu olsun.”

Nazîrûñ yok egerçi resm-i lutf u dil-nüvâzîde
Kasem bi’llâh yokdur mişlûñ ammâ tîğ-ı bâzîde
Cirîde ‘azm idince kâhramânî ‘azm-i esb-i Tâzîde
Okur bu beyti dâ’im kullaruñ resm-i niyâzîde

Ne semte ‘azm idersen feyz-i Bārī ola maḳrūnuñ
Mübārek ola ey şāh-ı cihan naḳlı hümāyūnuñ (Alıcı 1998: 214)

1.5.Cirit İçin Belli Bir Düzendeki Ata Binme

Cirit oyununda atlıların belli bir düzendeki durması gerekmektedir. Nâşid’in III. Selim için yazdığı *Kasîde-i Der Medh-i Cîrîd-Endâzî-i Hazret-i Şâh-ı Cihân* başlığını taşıyan kasidede cirit oyunundan bazı tablolar yer alır. Cirit atan cihan şahının medhi yapılmış ve ciritbazların belli bir sırada durdukları açıklanmıştır:

“Sultan Selim hazretleri, melek yaratılışlı Han, yakınlarından ileri gelenleri toplayıp ciride bindi. Harem ağası, hem silahdârı aynı zamanda kerem sahibi şerefli Mîr Mahmud. Eski hizmetçisi, yüce şanlı kethüdasıdır. At binicilikte belki de onun akranı yoktur. Üzengi tutanı, kahyası, hazine kethüdası ve sırdaşı hepsi belli bir düzendeki bindiler.”

Cenâb-ı Hazret-i Sultân Selîm Hân-ı melek-ḥaşlet
Cîrîde bindi cem‘ edip muḳarreblerden erkânı

Ağa-yı Hazret-i Dârü’s-sa‘âde hem Silah-dârı
Daḫı Maḥmûd-ı mîrî mekrûmet-perdâz-ı zî-şânı

Emek-dâr-ḳadîmî Kethudâ-yı medḥ-i ‘ulyâdır
Furûsiyyetde yokdur şimdi anuñ belki aḳrânı

Rîḳâb-dârı Çuḳa-dârı binip tertîb ile cümle
Hazîne Kethudâsı hem şadâḳatle nihân-dânı (Zülfe 1998: 69-70)

Kasidenin devamında ata binenler şöyle sıralanmıştır:

“Biri de Osmanlı Hükümeti’nin kethüdası Mîr Şemseddin; doğruluk ve dürüstlüğün göğü, parlak güneşi odur. Bunlardan birisi Şehremin Abdurrahman Beyefendi ki at binicilikte bütün akranlarını hep geçti, geride bıraktı. Hüseyin Ağa’nın has kölesi, hizmetçisi, eski dostu, yiğitlikle savaş alanında cins, al atı sürdü. Yay çekme, ok atma hususunda menzil taşını aşarak arzusuna ulaştı, akran ve emsallerini geçerek baştan başa meydan aldı. Biri de Ahmet Bey, Halil Paşa’nın şerefli soyu, gayret arsasında atı dolaştırırsa (ona) yakışır. Bunların hepsi at meydanında dolaşır, Çayırzade lahana alayının gözcüsü oldu.”

Biri de Kethudâ-yı bâb-ı ‘âli Mîr Şemsüddîn
Semâ‘-ı şıdk u ihlâsuñ odur mihr-i dıraḥşânı

Biri de Şehr-emîni ‘Abdur’rahmân Begefendi kim
Furûsiyyetde sebḳat eyledi hep cümle aḳrânı

Daḫı ‘abd-i ḳadîmî çâker-i ḥâlîş Hüseyin Ağa
Şecâ‘atle ğazâ sahnında sürdü esb-i yek-rânı

Huşûşân kim kemân-keşlikde menzil bozdu kām aldı
Geçip akrân ü emsâlin ser-â-pâ aldı meydânı

Biri de Mîr Aḥmed necl-i zî-şân-ı Halîl Paşa
Sezâdır ‘arşa-i himmetde esbî etse cevâlânı

Bularuñ cümlesi meydân şahnında edip cevlân
Çayır-zâde alay-ı Lahnanuñ oldu nigh-bânı (Zülfe 1998: 70)

“Gerçi birbirine çok hamleler ettiler fakat padişah cenapları kahramanca dolaştı. O, ciridi her atışta birinin omuzundan geçti, darbının kuvvetinin olgunluğundan onun ciridi âdeta havaya uçan oldu. Mısır rengini (at) yiğitlikle gönül atından sürünce göklerde melekler onu övdüler. Alacalı atıyla doğrusu onun her bir adımı insan aklını hayrette bırakacak oyun etti. Hele ben, dikkatle hep izledim fakat gözüm maharette şerefli Şah hazretlerini tuttu. Eğer merhamet etmeyip hışımlı bir şekilde bir kez cirid atsaydı ilk hamlede düşmanın akıl ve huzuru giderdi. Onun ciridi mermere kuvvetle dokunsa o kuvvetinin gücü (o taşı) sanki Isfahan sürmesi ederdi. Çin hakanı, çini kaseyi tutsa isabeti ile onu cam gibi paramparça ederdi. O melek sima dünyayı fetheden Şahın ciridi, uçan ok olduğu için tâ sahnın ötesine dek giderdi. Ciridini arzu edip havanın boşluğuna fırlatsa şüphesiz hoş nağmeler eden kuşları havadan indirirdi.”

Biri birine gerçi hamleler çok etdiler ammâ
Cenâb-ı Pâdişâh-ı kahramânî etdi cevâlânı

Cirîdi her atışda birinüñ dab etti düşundan
Kemâl-i zûr-ı darbından hevâya oldu perrânî

Sürünce esb-i dilden fâm-ı Mısrîsin şecâ’atle
Feleklerde melekler cümle taḥşîn etdiler anı

O esb-i aḥreciyle öyle bâzî etdi kim haḳḳâ
Ki her bir ḥaṭvesi ḥayretde ḳordu ‘aḳl-ı insânı

Hele ben diḳḳat ile hep temâşâ eyledim ammâ
Mahâretde gözüm tutdu Cenâb-ı Şâh-ı zî-şânı

Eger rahm etmeyip bir kez cirîd atsaydı ḥaṣmâne
Giderdi ḥamle-i evvelde ḥaṣmuñ ‘aḳl ü sāmânı

Ṭoḳınsa ger cirîdi seng-i ḥârâya şalâbetle
Ederdi zûr-ı kuvvetle hemân kuḥl-ı Şıfâhânî

İsâbetle ederdi şîşe-âsâ añı biñ pâre
Elinde kâse-i faḡfûrî tutsa Çin ḥâḳânı

Cirîd atdıḳça ol Şâh-ı ciḥân-gîr-i melek-simâ
Giderdi tâ verâ-yı şahna dek çün tîr-i perrânı

Murâd edip eger cevî-i havâya eylese pertâb

Havâdan indirirdi şübhesiz murğ-ı hoş-elhâni (Zülfe 1998: 70-71)

III. Selim'in ciritteki mahareti anlatıldıktan sonra şair kendi için bağış ve bahşiş dilemiştir:

“Sen o gayret alanının kırata binmiş filozofusun ki alçak kölene bol bağış eylersin. Sen o cömertlik ve bağış arsasının alacalı ata binmiş ki eğer can parası olsaydı sana (bunu) Hatem verirdi.”

Sen ol ferzâne-i eşheb-süvâr-ı şahın-ı himmetsin
Ki ednâ bendene eylersin ihsânı firāvânı

Sen ol eblağ-süvâr-ı ‘arşa-i cüd u ‘atâsın kim
Saña Hâtem verirdi olsa ger nakdîne-i cânı (Zülfe 1998: 71)

2. Ciridi Benzetmelik ve Deyim Olarak Kullanma

Ciridin benzetmelik ve deyim olarak kullanıldığı beyitlere de rastlanılmıştır. Nâşid (ö. 1791) III. Selim için yazdığı kasidesinin sonunda söylediği gazelde sevgilinin gamzesini ciride, canını da cirit tablasına teşbih eder:

“Ağlayıp inleyen gönlüm yine öyle iyi at binen bir güzele düştü ki yan bakış ciridiyle canı hedeften vurmak niyetindedir.”

Yine bir âfet-i cündîye meyl etdi dil-i zârım
Cirîd-i gamzesiyle urmak ister tabla-i cânı (Zülfe 1998: 73)

18. ve 19. yüzyıllarda yaşamış olan Muvakkitzâde Pertev (ö. 1807) “Olsun da seyr eyle” redifli gazelinde, sevgilinin cirit oyununa meyli olduğu durumda gönüllerin aşk atının ayakları altında kaldığını belirterek aşkı bir ata teşbih eder:

“Ey Pertev, ne gönüller onun aşkının dik başlı atının ayakları altında kalır; o şuhu cirid oyununa meyli olsun da seyreyle.”

Ne cânlar pây-mâl-i tevsen-i ‘aşkı olur Pertev
O şuhı mâ’il-i la’b-i cirîd olsun da seyr eyle (Bektaş 2017: 300)

Ciridin deyim olarak kullanıldığı beyitler de bulunmaktadır. Sâmî’nin (ö. 1734) yazmış olduğu *Târîh-i Dâmâd-şuden-i İbrâhîm Paşa Be-Sultân Ahmed* başlıklı tarih manzumesinde; cirid oynamak deyimini, bir mekândaki çokluğu ve başıboşluğu ifade etmektedir:

“Akan yıldızlara (bakıp) feleğin şenlik tertip ettiğini sanma; akşamın arsasında yıldız askerleri cirid oynar.”

Atılan şanma şihâb itdi felek tertîb-i sūr
‘Arşagâh-ı şâmda hayl-i nücüm oynar cirîd (Kutlar 2017: 168)

Şeyh Gâlib’in (ö. 1799) *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde *Der Sıfatı Şeb ve Şiddet-i Şitâ* başlığını taşıyan kışın şiddetinin ve gecenin özelliklerin anlatıldığı bu bölümde cirit yine deyim olarak kullanılmıştır. Cinlerin sayısının oldukça fazla olduğu ve arzularına göre hareket ettikleri belirtilir:

“Bir çöldür ki burası Allah’a sığınırız orada her daim cinler cirit oynamaktadır.”

Bir deşt-i siyehde oldı güm-râh
Yeldâ-yı şitâ belâ-yı nâgâh

Bir deşt bu kim neüzü billâh
Cinler cirîd oynar anda her gâh (Doğan t.y.: 93)

3. Cirit Terminolojisi

Cirit oyunun etrafında bazı kelimelerin özellikle kullanıldığı görülmüştür. Bu kelime ve kelime grupları şu şekildedir:

Nîze (mızrak), inân (dizgin), yelân (şampiyonlar), nîze-zenân (mızrakçılar) nîze-bazân, (mızrak oynayanlar), şehsüvâr (usta binici), gûy-ı savlecan (çevgan oyunu), siper-i imtihan (imtihan siperi) merg (çayır, çimen), nîze-bâzî (mızrak oyunu), esb-cünbânî (at oynatan), darb-ı dest (elin vuruşu) zûr-ı bâzû (pazının kuvveti), heybet-i darb (vuruşun heybeti), lahanacılar (takım adı), bamyacılar (takım adı) gibi sözcüklerdir.

SONUÇ

Bu çalışmada divanlar taranarak ciridin geçtiği şiirler ve beyitler kendi bağlamında açıklanmış ve divan şiirini besleyen tarihi ve sosyo-kültürel unsurlardan biri olan cirit üzerindeki tespitler ortaya konulmuştur. İslamiyet öncesinde Hunlardaki ok ve yaya kadar dayanan ve bozkır kültürü içinde atın önemiyle şekillenen ve bir ata sporu olan cirit Selçuklulardan sonra Osmanlıya geçmiş ve savaş idmanı olarak önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı padişahları savaş kültürüyle yetiştikleri için oynamasalar dahi cirit oyununu teşvik etmişlerdir. I. Ahmed, IV. Murat ve III. Selim başta olmak üzere birçok padişah, paşa, ve vali cirit oyununda ön plana çıkmışlardır. Devlet erkanı tarafından rağbet gören cirit, savaş oyunu olarak kalmamış, gösteri sporu olarak da ilgi görmüş ve müsabakalar düzenlenmiştir. Özellikle de yabancı sefirlere karşı prestij sağlamak için izletilmiştir. Ayrıca Enderundaki cündîlerin savaş yönlerinin geliştirilmesinde önemli rol oynamış, burada yetenekleriyle ve gayretleriyle dikkat çekenler üst mevkilere kadar yükselmiştir.

Osmanlıda Orhan Gazi'den itibaren cirit oynansa da divan taramalarında daha çok 16. yüzyıldan itibaren yaşayan şairlerin divanlarında cirit kelimesine rastlanılmış olmasında ilk zamanlarda divan şairlerinin daha çok İran şairlerinin tesiri altında oldukları ancak 16. yüzyıldan itibaren kendi kimliklerinde şiir yazmalarının etkili olabileceğini göstermektedir. Ayrıca 18. yüzyılda mahallîleşme akımının etkisiyle günlük hayatın divan şiirine girmesi cirit kelimesinin bu yüzyıl ve 19. yüzyılda görülme oranının artma nedeni olarak düşünülebilir.

Şiirlerden cirit oyununun nasıl, nerede, hangi mevsimde oynandığı, cündinin fiziki yapısı, cirit atının ve okunun özellikleri gibi birtakım bilgiye ulaşmakla birlikte ciritle ilgili bir terminolojiye de sahip olunmuştur. Cirit kelimesinin geçtiği şiirlerde “nîze, inân, yelân, nîze-zenân, nîze-bazân, şeh-süvâr, gûy-ı savlecan, siper-i imtihan, merg, nîze-bâzî esb-cünbânî, darb-ı dest, zûr-ı bâzû, heybet-i darb, lahanacılar, bamyacılar” gibi terimler ve bunların etrafında kullanılan sözcükler kendi içinde tenasüp oluşturarak anlamı güçlendirmiştir. Cirit kelimesinin geçtiği şiirlerde teşbih ve mübalağa sanatına çok rastlanmıştır. Bunda padişahların ciride olan ilgisi ve onun civarında oluşan methiyelerin içinde yer alması büyük rol oynar. Cirit genelde kuşa, doğan kuşuna ve kayan yıldızla teşbih edilmiştir. Padişahların ciridinden aslan, kaplan gibi güçlü ve yırtıcı hayvanlar dahi korkmuştur. Cirit kelimesinin sadece Mezâkî’nin kasidesinde “cirîdünden” şeklinde redif kelimesi olarak kullanıldığı görülür. Redif kelimesi, şiirde tema bütünlüğünü sağlarken paralel bir yineleme oluşturarak ahengi artırıp anlamı güçlendirmiştir.

Divan şiirinin çok katmanlı yapısı çoğul okuma yöntemlerine izin vermiş ve sosyo-kültürel unsurların şiirler üzerinden takip edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Şiirlerdeki birtakım öğeler kültürel mirasın sanat eseri üzerinden yeniden yapılandırılarak sonraki asırlara taşındığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akkuş, Metin (hızl.) (2018). *Nefî Dîvânı*, Ankara: KTB Yay., e-kitap.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 15.01.2025]

Akkutay, Ülker (1984). *Enderun Mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.

https://www.academia.edu/37626479/ENDERUN_MEKTEB%C4%B0 [erişim tarihi: 03.01.2025]

Aksoyak, İ. Hakkı (hızl.) (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. Ankara: KTB Yay., e-kitap.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 10.02.2025]

Alıcı, Lütfi (1998). *Dîvân-ı Nâşid, İnceleme-Tenkitli Metin*, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi.

Alî Seydî (1330). *Resimli Kâmûs-i Osmânî*, C. 1., Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliye: Matbaa-i Kütübhanê-i Cihân.

Atıl, Esin (1999). *Levnî ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, İstanbul: Koçbank Yay.

Batğı, Özlem (hızl.) (2017). *Eğribozlu Numân Mâhir Dîvânı*, Ankara: KTB Yay. e-kitap.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56156,numan-mahir-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 25.02.2025]

- Bektaş, Ekrem (hızl.) (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, Ankara: KTB Yay., e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 3.01.2025]
- Bıyıklı, Mustafa (2019). “Türklerde At Kültürü ve Türk Mitolojisinde Atın Yeri ve Önemi”, *International Congress on Afro - Eurasian Research V, 19-22 April 2019/Lefkoşa TRNC*, , ed. Niyazi Kurnaz ve Hakan Arıdemir. Kütahya: Academia Publishing, 404-417.
- Çoruhlu, Yaşar (1999). *Türk Mitolojisinin ABC’si*, İstanbul: Kabalcı Yay.
- Demirbilek, Salih (1993). *Türklerde At ve At Kültürü*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Dingeç, Emine (2011). “Osmanlı Sarayında Cirit Alayları: Lahanacılar ve Bamyacılar”, *Millî Folklor*, 23(89): 78-86.
- Doğan, M. Nur (hızl.) (t.y.). *Şeyh Gâlib-Hüsn ü Aşk*. Ankara: KTB Yay., e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10711,seyhgalibhusnuaskmuhammetnurdoganpdf.pdf?0> [erişim tarihi: 07.12.2024].
- Ebuzzîyâ Tevfik (1306). *Lugât-ı Ebuzzîyâ*, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzzîyâ.
- Erişen Yazıcı, Gülgün (hızl.) (2017). *Edirneli Kâmî Dîvânı*. Ankara: KTB Yay., e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55977,kami-divani-pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 04.12.2024]
- Harmancı, M. Esat (hızl.) (2017). *Süheylî Dîvânı*. (Ahmed bin Hemdem Kethudâ. Ankara: KTB Yay., e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 18.02.2025]
- Hillenbrand, Carola. (2015). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. N. Elhüseyni, İstanbul: Alfa Yay.
- Hüseyin Remzi (1887). *Lugât-ı Remzi*, c. 1., University of Toronto Library.
- İzgi, Özkan (2000). *Çin Elçisi Wang – Yen – Te’nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kahraman, Atıf. (1995). *Osmanlı Devleti’nde Spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kaplan, Yunus, Y. Poyraz (t.y.). “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Sporlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15): 151-175.
- Karcıoğlu, Uğur (2018). “Türk Cirit Atının Anatomisi, Beslenmesi ve Bakımı ile Beraber Türkiye’de Cirit Atı ve Ciritçi Yetiştirme Teknikleri”, *Kafdağı*, 3(2): 150-184.
- Kavruk, Hasan (hızl.) (t.y.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Ankara: KTB Yay., e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0> [erişim tarihi: 27.02.2025]

- Kayaalp, İsa (hızl.) (2019). *Bahtî Dîvânı (Sultan I. Ahmed)*. Ankara: KTB Yay., e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64301,bahtisultan-i-ahmed-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 08.12.2024]
- Kaya, Bülent (2008). *Divan Şiirinde At*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Koçan, Nurhan (2007). “Geleneksel Sporlarımızdan Ciritin Rekreasyon Amacı ile Günümüze Uyarlanması”, *Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri Dergisi*, 2(1): 31-39.
- Kurtoğlu, Orhan (hızl.) (2017). *Lebib Dîvânı*. Ankara: KTB Yay., <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 02.02.2025]
- Kutlar Oğuz, F. Sabiha (hızl.) (2017). *Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi Dîvânı*, Ankara: KTB Yay. e-kitap <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 01.03.2025]
- Mehmed Es’ad Medhî (hızl.) (2007). *Sadâret Teşrifât Defteri (Osmanlılarda Cûlûs ve Cenaze Törenleri)*, (Ed. Abdülkadir Özcan), İstanbul: KTB Yay., e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78457/mehmed-esad-medhi---sadaret-tesrifat-defteri.html> [erişim tarihi: 17.11.2024]
- Mermer, Ahmet (hızl.) (2021). *Mezâkî Dîvânı*, Ankara: KTB Yay. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/120433,mezaki-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 27.02.2025]
- Mustafa ibn Şemseddîn (1800). *Lugât-ı Ahterî-i Cedîd*, University of Toronto Library.
- Öksüz, Mustafa (2009). *Şem’dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi’nin Mür’î’te Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Özmenli, Mehmet (2020). “Savaş Sporu Cirit”, *International Journal of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 6(30): 1386-1396.
- Öztekin, Özge. (2006). *XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ankara: Ürün Yay.
- Pakalın, Ö. Zeki. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Râif Necdet Kestelli (1928). *Yeni Resimli Türkçe Kâmus*, İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi.
- Şapolyo, E. Behnan (1938). “Ankara’da Cirit Oyunu”, *Ülkü Dergisi*, 68: 165-168.
- Şemseddîn Sâmi (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet, İkdâm Matbaası.
- Yardım, Latif. (2015). *Bosnalı Alaeddin Sabit Dîvânı’nda Dini Muhtevalı Kasideler*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu: Ordu Üniversitesi.

- Yıldırım, Hafsanur (2015). “Divan Şairlerine Göre Burçlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(41): 340-353.
- Yüksel, Ahmet, M. Gül, O. Güven (2018). “Padişah Cirit Bindi! (Cirit Sporunu İcrâ Eden ve Destekleyen Osmanlı Sultanları”, *Spor Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 145-163.
- Zülfe, Ömer (1998). *Nâşid Dîvân*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.